
VELIKA ZAČETNICA: MED ODSLİKAVANJEM STVARNOSTI, JEZIKOVNIM SISTEMOM IN PRAVOPISNIM DOGOVOROM

Prispevek prinaša pregled vseh štirih sklopov pravil za rabo velike začetnice v *Slovenskem pravopisu* 2001: na začetku povedi, pri lastnih imenih in svojilnih pridevniki iz njih ter pri izrazih posebnega razmerja ali spoštovanja. To pravopisno poglavje je bilo od nekdaj deležno največ pozornosti javnosti. Pravopis se na tej točki namreč veliko bolj navezuje na zunajjezikovno stvarnost kot pri katerikoli drugi temi; ta vidik prevladuje tudi v prispevku. Pri lastnih imenih se opiramo zlasti na dognanja onomastike glede njihovega pomena oz. funkcije in jih s tega vidika primerjamo tudi z občnimi poimenovanji. Izhajajoč iz raziskav sodobnega pisnega gradiva, pri vseh štirih obravnavanih sklopih opozarjamo tudi na spremembe v dojemanju nekaterih kategorij in na novosti, ki so upoštevane pri prenovi pravopisnih pravil.

Ključne besede: pravopis, normiranje, velika začetnica, lastna imena, občna poimenovanja

Uvod

Pravopisna pravila v splošnem določa osem načel oz. lastnosti (povzeto po Dobrovoljc 2004: 21–41): *družbena obveznost* (odvisna od tega, kako hitro pravopis zaznava novosti in kako učinkovito se odziva na spreminjanje obstoječih predpisov); *dogovornost* (pripravljenost normodajalcev in širše jezikovne skupnosti na konsenz); *usmerjevalnost* (od manj k bolj ustrezni možnosti); *enotnost/variantnost* (kot odraz jezikovne resničnosti, tudi razvoja); *perspektivnost* (predpostavljane razvoja ob upoštevanju obstoječih normativnih usmeritev); *pravilnost* (tudi ustreznost, na izrazni zapisovalni ravni sicer strožja in večinoma neodvisna od zvrsti); *sistemskost* (usklajenost z jezikovnim sistemom); *praktičnost* (vezana bolj na organiziranost pravopisnega priročnika kot na pravila sama). Vsi sklopi pravopisnih pravil sicer

ne podlegajo vsem osmim načelom v enaki meri. Pri rabi ločil, ki so v veliki meri oprta na jezikovni sistem (zlasti skladnjo), ima dogovornost denimo veliko manjšo težo kot sistemskost; pri načelih za prevzemanje in podomačevanje tujejezičnih prvin je v ospredju usmerjevalnost; pri rabi različnih pisnih znamenj v veliki meri upoštevamo dogovore v strokah ipd.

Raba velike in male začetnice je bila v primerjavi z drugimi pravopisnimi temami od nekdaj deležna več pozornosti, spremembe pravil pa so sledile želji po večji sistematičnosti (Dobrovojc in Jakop 2011: 58), kar bi olajšalo tudi zapomnljivost. Vendar sistematičnost ni nujno odraz načela sistemskosti, veliko zanimanje pišočih javnosti za to tematiko pa je mogoče povezati tudi z dejstvom, da se pravopis na tej točki veliko bolj navezuje na zunajjezikovno stvarnost kot pri katerikoli drugi temi. Naše dojetje tega, kar prototipično pišemo z malo (skupine predmetov, splošni pojmi, pojavi ipd.) oz. veliko začetnico (posamezniki ter konkretne in abstraktne posameznosti), je veliko bolj neposredno izkustveno kot na primer dojetje razmerij, ki se odražajo prek ločil. V prispevku bomo zato poskusili obrniti zorni kot in na pravila za rabo velike začetnice pogledati tudi z zunajjezikovnega gledišča. Obravnavali jih bomo po sklopih, kot jih za rabo velike začetnice opredeljuje *Slovenski pravopis* 2001 (v nadaljevanju *SP* 2001). Izhajajoč iz sodobnih gradivskih raziskav in spoznanj¹ pa bo na ustreznih mestih opozorjeno tudi na nekatere spremembe, ki bodo upoštevane pri sistematizaciji in prenovi pravopisnih pravil o veliki in mali začetnici.

1 Prva beseda v povedi in posebni položaji znotraj povedi

Vzporednost velike začetnice in končnega ločila v povedi je bila odpravljena šele v povojnih pravopisih (Dobrovojc 2004: 125). *SP* 2001 (čl. 29–33) veliko začetnico tako razširja tudi na povedi brez končnega ločila, povedi v citatih in dobesedne navedke ter povedi v naštevalnem nizu znotraj ene same povedi. Poved je tukaj razumljena skladenjsko, sledeč strukturi pisnega jezika. Čeprav je govorjeni jezik v jezikovni genezi primaren, pa je celo govorjena knjižna slovenščina danes v veliki meri oprta na pisno, zlasti v javnih govornih položajih, kjer je govor »vse bolj brano spontan« (Tivadar 2012: 592).

Resnični spontani oz. prosti zasebni govor ne poteka v povedih, kakor jih obravnava pravopis ter kakor jih s pomočjo različnih oblik in stopenj zapisa oz. vnaprejšnje priprave tvorijo govorci v javnosti. Zato raziskovalci prostega govora raje govorijo

¹ V prispevku se opiramo na gradivske raziskave, opravljene v pravopisni skupini Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v sklopu priprave *Pravopisa 8.0* (prenovljena pravopisna pravila) in *ePravopisa* (rastoči slovar normativnih težav). Preverbe so bile opravljene na korpusnih in drugih pisnih virih, raziskovalna spoznanja pa temeljijo tudi na rezultatih anket med uporabniki in analizi uporabniških zadreg v spletni Jezikovni svetovalnici. Delno so rezultati raziskav predstavljene v *Pravopisnih kategorijah – Problemih sklopih ePravopisa*, celoviteje pa v utemeljitvah prenovljenih pravil za posamezna pravopisna poglavja, ki se objavljajo ob javni razpravi (vsi navedeni viri so dostopni na portalu Fran).

o vlogah, govornih odstavkih, izrekih, izjavah ipd., pri njegovem zapisovanju pa izločajo vsa za pisna besedila tipične konvencije. Opuščajo velike začetnice (razen pri lastnih imenih) in ločila (razen kadar z njimi nakazujejo intonacijo), posamezne segmente pa prepoznavajo po premorih, intonaciji ali menjavi vlog. Meje pogosto niti niso jasno prepoznavne, saj »govorec sproti načrtuje zgradbo svoje intervencije in s tem velikokrat povzroči, da z enim govornim odstavkom uvede naslednjega« (Vitez in Zwitter Vitez 2004: 12). Pri pravilih o zapisovanju prve začetnice v povedi bi torej težko govorili o odslikavanju stvarnosti in tega tudi v perspektivi ne moremo pričakovati – če kot »stvarnost« jemljemo primarni, torej prosto govorjeni jezikovni kod.

Znotraj tega pravopisnega podsistema (tj. velike začetnice kot signala za začetek povedi) pa se je v preteklih letih pojavila novost, ki ga vsaj navidezno načenja. To so povedi, v katerih se na prvem mestu pojavljajo lastna imena, katerih prva sestavina je mala črka *e* (tudi *i*, *z* – npr. *iSlovar*, *zVem*): *eBay ima podružnice v 17 državah, kjer ustvarijo več kot polovico prihodkov*.² Na prvem mestu so lahko tudi občne prvine, katerih nespremenjen zapis je ključen za razbiranje njihovega pomena. Taka so zlasti dogovorjena znamenja, oznake in simboli (npr. *pH*; v fiziki *a* kot oznaka za pospešek nasproti *A* kot oznaka za delo): *pH vrednost lahko zelo preprosto izmerimo s pH indikatorskimi lističi*.³ Čeprav drugi tip povedi ni stvar novejšega jezikovnega razvoja, pa je šele večje pojavljanje lastnih imen s prvo malo sestavino povzročilo zavedanje, da gre za posebno skupino povedi, ki jih morajo prenovljena pravopisna pravila umestiti v sistem.

2 Lastna imena

Lastna imena so najbolj kompleksna skupina prvin, ki jih pravopisna pravila obravnavajo v poglavju o veliki začetnici. Zagotovo so tudi skupina, pri kateri se naše dojemanje stvarnosti še v največji meri prekriva z zrcaljenjem na izrazni ravni – in obratno: pravopisna pravila poskušajo večinoma slediti dinamiki v zunajjezikovnem svetu. Pri opredeljevanju tega, kaj lastna imena sploh so, pa je zadnji pravopisni priročnik, torej *SP* 2001, precej skop: »Lastna imena so poimenovanja posameznih bitij (tudi živali), zemljepisnih in stvarnih danosti (npr. imena krajev, delov zemeljskega površja, nebesnih teles; ustanov, delovnih organizacij in podjetij, umetnostnih del ipd.)« (čl. 34). V nadaljevanju je pri posameznih skupinah (imena bitij, zemljepisna imena, stvarna imena) navedeno zgolj, kaj vse tipično zaznamujejo. Pri mali začetnici pa je navedeno, da z njo »pišemo vse razen tistega, kar se piše z veliko po prej navedenih pravilih« (čl. 124).

Skladno z načeloma sistematičnosti in praktičnosti je taka redukcija seveda razumljiva, vendar uporabnik tako ne dobi vpogleda v bistvo razlikovanja med lastnimi imeni

² Prim. Helena Dobrovoljc in Tina Lengar Verovnik: Zapis začetnice: »eBay« ali »Ebay«? Od tam je tudi zgled.

³ Prim. Helena Dobrovoljc: Mala začetnica na začetku povedi. Od tam je tudi zgled.

in občnimi poimenovanji, na katerem temelji izrazno razlikovanje z začetnico.⁴ Tudi pravopisne vadbice večinoma privzemajo, da je to razlikovanje uporabnikom razumljivo, in lastna imena zgolj razvrščajo po skupinah. Izjema sta priročnika Jožeta Skaze *Pravopis: Priročnik z vajami* in *Žepni pravopis za vsakdanjo rabo*. Avtor občna imena v obeh opredeljuje kot splošna poimenovanja vrste bitij, živali, stvari, snovi in pojmov ter dodaja: »O njih imamo splošno predstavo, zato bi jih lahko bolj ali manj dobro narisali« (Skaza 2003: 16). Za lastna imena pa piše, da »so natančnejša poimenovanja bitij in živali, zemljepisnih in stvarnih danosti (splošno poimenovanje dobi še dopolnilno oz. lastno ime)« (Skaza 2003: 16).

Lastna imena seveda niso zgolj stvar pravopisne obravnave in prikaza; z njimi se ukvarjajo tudi druge vede, od zgodovine, geografije do filozofije, trženja itd. Od jezikoslovnih ved in področij so zlasti zanimiva za slovnične,⁵ pragmatične, semantične, etimološke in onomastične analize ter raziskave. Zlasti spoznanja onomastike oz. imenoslovja pa so lahko v pomoč tudi pri razumevanju razlik med občnimi poimenovanji in lastnimi imeni ter pri razreševanju pravopisnih dilem, ki jih prinaša sodobna pisna praksa. Lastna imena so po Władysławu Lubašu (1967: 147) »besede, ki označujejo ljudi in kraje, pa tudi druge enote, ki so iz kakršnihkoli razlogov pomembne v družbenem življenju (npr. domače živali, ulice, hiše)«. Pri njih govorimo o individualnem pomenu v nasprotju s splošnim (slovarskim) pomenom občnih poimenovanj, ki se nanašajo na zvrsti predmetov (pojmov, bitij, zemljepisnih danosti). Avtor ugotavlja, da se potreba po imenovanju (torej tem, da damo nečemu ali nekomu lastno ime) v praksi pojavlja veliko pogostejše kot tvorjenje novih občnih poimenovanj, kar zagotovo velja še danes. Določen izraz pa dobi lastnoimensko vlogo šele, če ga »okolje sprejme ali če dobi družbeno lastnoimensko priznanje« (Lubaš 1967: 150).

Podobno utemeljuje razliko med obema vrstama besed in zvez Šivic Dular (1999: 263): »Znano je, da je delitev samostalnikov na občna in lastna imena utemeljena na pomenskih razlogih: tako občna imena označujejo predmete vrstno, lastna imena pa jih imenujejo (tj. individualizirano identificirajo)«. Večina lastnih imen nastaja iz občnih poimenovanj in besednih zvez, ki v procesu polastnoimenjenja izgubijo svoj besedni (predmetni) pomen ter so kot lastna imena v tem smislu pomensko izpraznjena – od funkcije označevanja preidejo k funkciji imenovanja. Za lastna imena je torej značilno, »da nosilca imenovanja ne imenujejo vrstno, temveč ga samo identificirajo in individualizirajo (tj. izdvojijo iz vseh isto- in raznovrstnih

⁴ Vsako leto študentke in študente ob ponovitvi pravopisnih načel vprašam, kaj označujejo lastna imena. Vedno dobim v odgovor, da so to imena bitij, zemljepisna in stvarna imena. Šele ko ponovim, da me ne zanima razvrstitev, temveč kaj lastna imena *označujejo*, postopoma oblikujejo ugotovitev, da so to označitve enkratnih, individualnih, posamičnih bitij, zemljepisnih enot in predmetnosti/pojmovnosti – za razliko od občnih poimenovanj, ki opredeljujejo množice bitij ipd. s skupnimi definicijskimi lastnostmi.

⁵ Čeprav nimamo celovite slovnične obravnave slovenskega lastnoimenskega fonda, pa že preverbe, opravljene za potrebe prenove pravopisnega poglavja o glasoslovju, oblikoslovju in besedotvorju, kažejo, da gre pri lastnih imenih pogosto za drugačno vedenje na teh ravneh. Prim. tudi v Helena Dobrovoljc: Kako sklanjamo samostalnik »mesec«? in Peter Weiss: Sklanjanje priimka »Noč« (Jezikovna svetovalnica).

objektov)« (Šivic Dular 1999: 263). Lastno ime – čeprav nima besednega pomena – ima funkcionalni oz. funkcijski pomen, ki »lahko samostojno služi za učinkovito identifikacijo samo toliko časa, dokler ga udeleženci v procesu sporazumevanja nedvoumno prepoznavajo kot ime natančno določenega nosilca imenovanja« (Šivic Dular 1999: 264).

Pravopis imena deli na enodelna in večdelna, prva pa še na enobesedna in večbesedna. Taka delitev je smiselna zaradi čim bolj sistematičnega prikaza imen po skupinah, tukaj pa jo bomo zaradi omejenega pogleda na problematiko le deloma upoštevali.

Enobesedna lastna imena (*Ana, Triglav, Gorenje*) v naših predstavah delujejo najbrž kot najbolj tipična in pri njihovem zapisovanju – ko jih enkrat usvojimo – nimamo težav z izbiro začetnice. Danes bržkone tudi veliko bolj kot pred desetletji velja naslednji navedek: »Živimo v svetu, polnem imen. Ljudje poimenujemo vse, do česar lahko vzpostavimo odnos: od planetov do domačih živali, od parkov do otrok. Poimenovanje je kulturno univerzalen pojav, ki je neločljivo povezan z jezikom in jezikovnimi praksami« (Svetel 2016: 5). Ravno jezikovne prakse oz. še bolj kot te jezikovna tradicija pa pri zapisovanju precejšnjega dela (pretežno) enobesednih lastnih imen vnašajo precej negotovosti. Znamke so pogosto lahko vir poobčnoimenjenj oz. apelativizacij (npr. *Edigs* 'znamka' > *edigs* 'korekturno sredstvo'; več o tem v Dobrovoljc 2009), a še pogosteje v besedilih nastopajo v svoji imenski funkciji. *SP* 2001 je z omejevanjem velike začetnice na položaj definicijsko neenotno opredeljenega »imenovalnega prilastka«, torej skladijsko, v pisno prakso vnesel veliko omahovanja. Nekateri mediji oz. njihovi lektorji temu pravilu še vedno nekritično sledijo, čeprav so zadnja desetletja prinesla mnoga nova spoznanja o lastnoimenskem statusu znamk, ki niso več vezane zgolj na (serijske) izdelke ali podjetja, pač pa tudi na storitve. Ob z veliko začetnico pisanih lastnih imenih ponekod obstajajo tudi z malo pisane dvojnice, ko gre za izdelke neke znamke (*Apple* 'podjetje', 'znamka' proti *Apple/apple* 'katerikoli izdelek te znamke'), poleg tega se nekatere znamke verjetno redko pojavljajo drugače kot v skladijski vlogi imenovalnega prilastka (*čaj Teekanne, čevlji Alpina*). A to mora biti stvar slovarskega prikaza posameznih imen v pravopisnem slovarju.⁶ O prehajanju imen znamk med občna poimenovanja, ko gre za izdelke te znamke, pa bi bilo dobro opraviti tudi širšo, nemara celo sociolingvistično raziskavo, saj se zdi, da zlasti mlajše generacije kljub poznavanju te pravopisne možnosti pogosteje izbirajo veliko začetnico, tudi ko gre po jezikovnosistemskem razumevanju za vrstnost.

Meje med lastnimi imeni in občnimi poimenovanji pa včasih postanejo manj jasne tudi zaradi drugih procesov, ne le apelativizacije. Manj raziskana sta za slovenščino metonimični in metaforični prenos, zato je »raba začetnice razmeroma neustaljena oz. predmet ugibanj ob vsakem novem primeru tega tipa« (Dobrovoljc idr. 2020: 104).

⁶ Sprotni slovar *ePravopis* (objavljen na spletnem mestu Fran) ravno zato nastaja v zaokroženih problematikah vzporedno s prenovljenimi pravopisnimi poglavji, saj pogosto šele razširjen gradivski nabor (torej ne le zgledi, omenjeni v pravilih) in oblikovanje slovarskih prikazov pokažejo na težave, ki jih pravila nehoti obidejo.

Pri metonimičnih prenosih dobi lastno ime dodatni kontekstni pomen oz. poleg identifikacije tudi vsebino, sicer lastno občnoimenskim izrazom (Lubaš 1967: 150). Gre za primere kot *V Franciji so že drugič v zadnjih dveh dneh ukradli Picassa* 'Picassovo sliko' ali *Moskva poziva k razorožitvi* 'vlada v Moskvi' (zgleda sta iz navedenih virov). Velika začetnica se pri tem ohranja. Drugače pa je pri metaforičnih prenosih, pri katerih dobi lastno ime, ki je sicer znamenje za enoto, preneseni pomen, saj »dobiva to ime zaradi dejavnosti te enote ali tudi zaradi pomembnih dogodkov v določenem kraju dodatne pomenske vrednosti« (Lubaš 1967: 150) – avtor kot primer navaja ime *Casanova*. V sodobnem gradivu se v slovenščini v takih primerih pojavljata tako velika kot mala začetnica (*Prihajajo novi Križaji/križaji* 'vrhunski smučarji'), zgolj mala pa v primerih, ko se povsem izgubi povezava s prvotnim nosnikom (*praznovati abrahama* 'petdeset let').

Pri enobesednih lastnih imenih (lahko pa tudi pri večbesednih) njihov funkcijski pomen ni nujno razberljiv iz samih imen oz. zvrst, ki ji pripadajo, ni dovolj splošno znana ali razpoznavna. V takem primeru je umestitev izrecno izražena z občnoimensko sestavino levo od lastnega imena, npr. *soseda Maja*. Pri zvezah tega tipa, ki so stalne, se pogosto pojavlja vprašanje, ali je ta prva sestavina že del lastnega imena.⁷ Odgovor je, da ne, če je funkcija tega občnega poimenovanja zgolj označevanje. Kadar je del lastnega imena, pa se mora kot označevalec levo od lastnoimenske zveze pojaviti spet druga občnoimenska prvina. Razliko lahko ponazorimo z zvezo *radio Val 202* in imenom *Radio Štajerski val*. Pri prvem je ime zgolj *Val 202*, občna beseda *radio* pa to ime zvrstno določa kot stvarno lastno ime. V drugem primeru je *Radio Štajerski val* v celoti večbesedno stvarno lastno ime, ki pa ga po potrebi lahko zvrstno določimo še z drugo nadpomenko,⁸ npr. *medij Radio Štajerski val*. Pri *radiu Val 202* te možnosti nimamo, saj se levo od lastnega imena pojavlja le ena občna prvina; lahko pa bi *radio* zamenjali z drugo nadpomenko (*medij Val 202*).

Pri **večbesednih lastnih imenih** je ugotovitev onomastike, da »lastna imena izvorno nastajajo iz občnih imen in občnoimenskih besednih zvez v procesu polastnoimenjenja (onimizacije)« (Šivic Dular 1999: 259), še najbližje našemu intuitivnemu razumevanju lastnoimenskosti. Zapleta pa se pri vseh treh pravopisnih skupinah lastnih imen, a iz različnih razlogov. Pri imenih bitij se največ težav pojavlja pri razlikovanju med večbesednimi enodelnimi imeni (tip *Obuti maček*) in dvodelnimi imeni (tip *Peter Nos*, *Marija Zavetnica s plaščem*). Pri obojih gre za lastnoimensko besedje, ki ni vezano na vsakdanjik večine uporabnikov, temveč le na določena področja njihove dejavnosti; poleg tega gre za imena, ki so opisna ali vsaj zelo nazorno predstavna. Zato je vzporednica z bolj vsakdanjimi (in manj »pomenljivimi«) lastnimi imeni bitij tudi manj uzaveščena: tako kot je ime bitja lahko zgolj enodelno in enobesedno (tak

⁷ Denimo pri domišljjskih imenih, kjer je včasih težko ločevati med tovrstnimi stalnimi zvezami tipa *zvezdica Zaspanka* in dvodelnimi imeni tipa *Lučka Regrat* – prim. Urška Vranjek Ošlak: Imena pravljičnih junakov in raba začetnice, Jezikovna svetovalnica, <http://svetovalnica.zrc-sazu.si/>, dostop 2. 10. 2020.

⁸ Ugotovitev, da gre pri občnoimenskih samostalnikih in lastnih imenih v teh zvezah za odnos nadpomenka – podpomenka, je povzeta po Šivic Dular (1999).

je npr. vzdevek *Sting* ali *Madonna*, ki v celoti nadomešča rojstna ime in priimek), je lahko tudi zgolj enodelno, a večbesedno (*Sedeči bik*). Seveda tudi pri teh primerih obstaja potencialna zapolnitev drugega dela, ki pa je v praksi ne srečujemo. Zgodi pa se – analogno z zvezo imena in priimka – pri dvodelnih imenih tipa *Peter Nos*. Kar je glede na naše vsakodnevno dožemanje priimkov drugače, pa je možnost, da se drugi del imena (torej »priimek«) uresničuje tudi z večbesednim lastnim imenom (tip *Ivan Brez dežele*).

Pri večbesednih zemljepisnih imenih se je predpis večkrat spreminjal (prim. Dobrovoljc 2004: 137–43). Pravila v *SP* 2001 so glede na prejšnji pravopis poskus večje sistematizacije zlasti pri naselbinskih večbesednih zemljepisnih imenih, kjer so kot izjeme pri sicer doslednem zapisovanju vseh sestavin z veliko začetnico opredeljeni le neprvi predlogi in besede, ki označujejo tip oz. obliko naselbine (trg, mesto, vas ...). Pri težavah, ki jih imajo uporabniki pri zapisovanju tako naselbinskih kot nenaselbinskih večbesednih imen, ne gre toliko za neprekrivnost z našim intuitivnim dožemanjem tega, kaj je naselbina ali katera druga zemljepisna danost. Večji problem se zdi po eni strani zdravorazumsko širjenje izjem na vse občne sestavine v naselbinskih imenih (v smislu, če razumem izraz *njiva*, ga bom verjetno tako kot *vas* pisal z malo začetnico – od tod napake tipa **Lepa njiva* namesto *Lepa Njiva*) in po drugi strani pisanje arhaičnih ali regionalnih in zato povprečnemu sodobnemu uporabniku nerazumljivih občnih prvin v nenaselbinskih imenih z veliko začetnico (ker se jih razume kot lastnoimenske prvine, ki se po pravilu pišejo z veliko, npr. *Bavški Grintavec*, vendar ne **Betalov Spodmol*, temveč *Betalov spodmol*); podoben problem je pri prvinah, rabljenih v prenesenem pomenu, npr. *Poljanska baba* (več o tem glej v Kocjan Barle 2020).

Stvarna večbesedna imena prinašajo drugačne zadrege, večinoma povezane z dejstvom, da je lahko homonimna zveza uporabljena tudi kot občno poimenovanje. Prekrivnost večinoma sicer ni celovita, a ker se stvarna lastna imena v besedilih lahko uporabljajo tudi okrajšana, se zdi, da je. Na primer ime *Državni zbor Republike Slovenije* se okrajšano glasi *Državni zbor*, kar pa je homonimno z občnim poimenovanjem *državni zbor* za vrsto političnega telesa. *SP* 2001 je poskušal v pravopisni sistem in rabo vnesti razlikovanje, ki ga je prejšnji pravopis zabilisal z izogibanjem veliki začetnici.⁹ Vendar pa slabo izbrani zgledi (identični za lastno ime in občno poimenovanje) niso pomagali uzavestiti razlike: da namreč kadar imamo v mislih konkretno besedilo, ustanovo ipd., zagotovo uporabimo njeno lastno ime; občno poimenovanje (ki je lahko od lastnega tudi drugačno, saj občnost omogoča pretvorbe tipa *zakon o visokem šolstvu* > *visokošolski zakon*) pa uporabimo takrat, ko je v ospredju besedila vrstnost oz. ko je naš sporočanje namen usmerjen bolj v pomen kot v funkcijo – kar pa je ravno srž razlikovanja med občnim in lastnim, kot smo videli zgoraj.

⁹ Breda Pogorelec je v zvezi s tem zapisala (1975: 31): »Pokojni prof. dr. France Tomšič se je za malo začetnico navduševal z namenom, preprečiti preobilje velike začetnice, ne pa zaradi posebne vloge tega znamenja.«

Ker gre pri tem za izrazito besedilno zadevo, se lahko zapisovanje začetnice zaplete še bolj. Nekatera stvarna lastna imena tudi izvenbesedilno obstajajo v okrajšani obliki (npr. *Evropska unija* > *Unija*), pri drugih lahko tovrstno okrajšanje izvedemo priložnostno. Zlasti v strokovnih besedilih je uvedba okrajšane z veliko pisane oblike enakovredna možnost uvedbi kratice, ki jo enoumno uporabljamo kot nadomestilo za celotno lastnoimensko zvezo (npr. *Agencija za trg vrednostnih papirjev* se za potrebe gospodarnejšega ubesedovanja besedilno okrajša bodisi v Agencija bodisi v *ATVP*). Vendar pa po Lubašu (1967: 149) istovetenje v besedilu doživijo tudi izhodiščno občnoimenske prvine: »Do popolnega poistovetenja pridemo s postopnim oženjem obsega besede *miza*, npr. *kupi mizo, kupi visoko mizo, kupi kuhinjsko mizo*; dalje *pokrij mizo, popravi to mizo*.« Po tej logiki torej tudi uporaba z malo zapisane besede *agencija* v besedilu, kjer je pomen v besedilu zožen na *to agencijo* (torej 'za trg vrednostnih papirjev'), ne vnaša napačnega razumevanja. Ravno zato so sicer lastnoimenske stvarne zveze v besedilih pogosto zamenjane z občnoimenskimi delnimi ponovitvami, npr. *Ker se je Občina Kamnik nepričakovano soočila z veliko prostorsko stisko, vas prosimo, da v roku 15 dni izpraznite sejno sobo in jo vrnete občini*.

3 Svojljni pridevniki iz lastnih imen

Podobno kot lastna imena (prototipično) občutimo kot jezikovne ustreznike unikatnim osebam in pojavnostim v zunajjezikovnem svetu, tudi iz njih izpeljane pridevnike tesno povezujemo z njimi. Pisanje velike začetnice pri svojljnih pridevnikih načeloma ni problematično oz. se pri tej skupini napake v pisanju skorajda ne pojavljajo; morda le v začetnih fazah opismenjevanja. Drugače je pri drugi skupini pridevnikov iz lastnih imen: pri vrstnih pridevnikih na -ski oz. -ški. Pri teh je odpravljanje z vidika pravopisnih pravil napačne velike začetnice pogosto tudi kasneje, kar kaže na izrazito občutenje posamičnosti, ki jo ti pridevniki izražajo poleg vrstnosti. Pridevnik *slovenski* je resda rabljen generično za vse, kar ustreza oznaki 'nanašajoč se na Slovence ali Slovenijo' (pomenska razlaga v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*), a je po drugi strani podobno specifičen kot svojljni pridevnik *Slovenčev/Slovenkin*. Zato Tominškove zahteve z začetka 20. stoletja, da se tudi ti pridevniki pišejo z veliko, in Breznikova dvojnična norma oz. dopuščanje velike začetnice, če bi bila mala nerazumljiva (Dobrovoljc 2004: 143–44), niso brez osnove. Z današnjega vidika, ko je pisanje z malo stvar več kot polstoletnega pravopisnega dogovora, ponovni premislek o pisanju z veliko seveda ni potreben. Ker z vidika povezave z realnostjo mala začetnica pri pridevnikih na -ski oz. -ški iz lastnih imen ni najbolj intuitivna, pa ji je (zlasti pri izobraževanju) gotovo treba posvečati več pozornosti kot veliki začetnici pri svojljnih pridevnikih iz teh istih imen.

Da je z vidika identifikacije svojljna oblika ključna tudi v zvezah, v katerih se pojavlja, kažejo izkušnje in raba v desetletjih po izidu *SP* 2001. V pravilih (čl. 115) je za zveze, ki zaznamujejo duhovno last (tip *Pitagorov izrek*), opredeljeno, da se v njih svojljni pridevniki lahko pišejo z veliko; podobno velja za zveze s prenesenim

pomenom (tip *Ahilova peta*), a naj bi te pogosto pisali tudi z malo. V slovarskem delu priročnika je pravilo konkretizirano tako, da so na prvem mestu vedno zapisane oblike z malo začetnico (*pitagorov* in *Pitagorov izrek*, *ahilova* in *Ahilova peta*). Zgolj z malo začetnico pa se po SP 2001 (čl. 158) pišejo prvotni svojilni pridevniki iz lastnih imen, ki v poimenovanjih rastlin, bolezni, delov telesa, tehničnih izumov pomenijo vrstnost (tip *adamovo jabolko*).

Sodobne gradivne raziskave (gl. Dobrovoljc idr. 2020: 170–75, 179–80) kažejo, da se pri zvezah, ki zaznamujejo izume, iznajdbe in častna poimenovanja, uveljavlja izrecno velika začetnica (*Higgsov bozon*, *Moorov zakon*); pri delih telesa, boleznih, rastlinskih in živalskih vrstah se ob pogostejši veliki pojavlja tudi mala začetnica (*Scopolijev/scopolijev kozliček*, *Turnerjev/turnerjev sindrom*¹⁰); zgolj pri nekaterih zvezah, kjer se je prvotni pomen svojine izgubil ali kjer zapis svojilnega pridevnika sledi glasovni uresničitvi, se je uveljavila samo mala začetnica (*vidov ples*, *venerin griček*; *knajpova kava*). Ta spoznanja so vplivala tudi na oblikovanje predloga prenovljenega pravopisnega predpisa¹¹ za pisanje tovrstnih zvez in na oblikovanje pripadajočih slovarskih gesel v pravopisnem slovarju.¹²

4 Izrazi posebnega razmerja ali spoštovanja

Kot pove že poimenovanje te skupine z veliko pisanih izrazov, z veliko začetnico pri njih ne zaznamujemo toliko posameznika in njegove individualnosti kot svoj odnos oz. razmerje, ki ga do posameznika izražamo v sporočanjanskem stiku. Včasih je ravno vrsta sporočanjanskega stika tista okoliščina, ki narekuje rabo z veliko pisane oblike sicer občne besede – taki so t. i. protokolarni izrazi (npr. *Njena Eksceľenca* za veleposlanico). Večinoma pa s to skupino merimo na osebne in svojilne zaimke, ki pa pisani z veliko začetnico niso edino (ali zadostno) izrazilo našega spoštovanja ogovorjenega, temveč lahko nanj kažejo šele skupaj s primernim leksikalnim izborom in tonom sporočanja. Tudi zato se o tovrstni veliki začetnici piše tudi kot o t. i. socialni začetnici – za razliko od t. i. ideološke začetnice, ki je bila v slovenski pravopisni tradiciji večinoma vezana na izraze krščanske verske misli (Dobrovoljc 2004: 154). Danes so ti in sorodni izrazi obravnavani kot nadomestna lastna imena skupaj z drugimi lastnimi imeni bitij (tip *Vsemogočni*, *Prerok*).¹³ Izven obeh skupin ostajajo še besede kot simbol ali poudarek pomenskega bistva (tip *Človek*), ki pa so podobno kot izrazi posebnega razmerja vezani na konkretne besedilne oz. diskurzivne uresničitve.

¹⁰ Medicinska stroka pri tem tipu vztraja pri veliki začetnici, saj jo razumejo kot kategorijo 'duhovna last'.

¹¹ Prenovljeno poglavje o veliki in mali začetnici je bilo v začetku leta 2020 objavljeno v zbirki *Pravopis 8.0* na portalu Fran in dano v javno razpravo.

¹² Več o trenutnem naboru tovrstnih zvez v *ePravopisu* je mogoče prebrati v *Pravopisnih kategorijah – Problemskih sklopih ePravopisa*.

¹³ Da je treba to skupino imen odvezati ideološkosti, kažejo tudi jezikovna dejstva, saj s pravopisnega vidika »razlike med *Prerokom*, *Ducejem*, *Führerjem* ali *Razsvetljenim* ni« (Dobrovoljc idr. 2020: 169).

5 Sklep

Pravopisne skupine besed in zvez oz. položaji, ki predvidevajo rabo velike začetnice, so v slovenskem pravopisju in tudi šolskem sistemu dodobra uzaveščeni ter ustrezajo načelu čim večje sistematičnosti. V prispevku smo poskušali z odpiranjem k zunajjezikovni stvarnosti, ki jo velika začetnica v veliki meri neposredno zrcali, zgolj utemeljiti nekatere bistvene razlike med tem, kar zapisujemo z veliko (zlasti lastna imena) oz. malo začetnico (občna poimenovanja). Hkrati pa smo s pomočjo teh istih principov in ob upoštevanju novejših gradivskih raziskav nakazali dinamiko sprememb in dopolnitev pravopisnih pravil v prihodnje. Pregled, ki ga ponuja ta prispevek, še zdaleč ni izčrpen. Da bi dobili o problematiki popolnejšo sliko, bi bilo treba v analizo pritegniti vsaj še tiste skupine z malo pisanih besed in zvez, ki se že ves čas slovenske pravopisne zgodovine gibljejo po meji med lastno- ter občnoimenskimi: poimenovanja zgodovinskih dogodkov, poimenovanja nagrad in priznanj, pa tudi poimenovanja praznikov in posebnih datumov. Ker za vsa ta poimenovanja velja, da jih lahko pogledamo z vidika tako posamičnega kot splošnega, je bolj kot povezava s stvarnostjo tukaj pomemben pravopisni dogovor, ki ga sprejema in upošteva širša skupnost strokovnih in laičnih uporabnikov (v nekaterih drugih sorodnih jezikih s primerljivo pravopisno prakso jih npr. pišejo z veliko začetnico). Kakšen bo v prihodnje ta dogovor, pa bo odvisno tudi od tega, kakšna bo naša (kolektivna) stvarnost in kako jo bo dojemalo jezikoslovje. Šele z raziskavo (jezikovne in siceršnje) stvarnosti se pogosto soočimo z dejstvom, da govorimo o izrazito heterogenih skupinah. Hkrati pa pravopisje seveda ne sme pozabiti, da z normiranjem ureja izrazne možnosti, da bi uporabnikom olajšalo pisanje – bodisi z dopuščanjem raznolikosti bodisi z reduciranjem možnosti, kjer je to smiselno in mogoče.

Viri

Dobrovoljc, Helena in Lengar Verovnik, Tina: Zapis začetnice: »eBay« ali »Ebay«?. *Jezikovnasvetovalnica*: <http://svetovalnica.zrc-sazu.si/>.

Dobrovoljc, Helena: Mala začetnica na začetku povedi. *Jezikovna svetovalnica*: <http://svetovalnica.zrc-sazu.si/>.

Vranjek Ošlak, Urška: Imena pravljičnih junakov in raba začetnice. *Jezikovna svetovalnica*: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/4567/imena-pravlji%C4%8Dnih-junakov-in-raba-za%C4%8Detnice>.

Jezikovna svetovalnica, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/#v>.

Pravopisne kategorije – problemski sklopi ePravopisa: <https://www.fran.si/spt-kategorije>.

Slovenski pravopis 2001. Pravila: http://www.fran.si/134/slovenski-pravopis/datoteke/Pravopis_Pravila.pdf.

Literatura

- Dobrovoljc, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Dobrovoljc, Helena, 2009: Pravopisna obravnava imen znamk in industrijskih izdelkov ter posledice spreminjanja njihovih lastnoimenskih funkcij. *Jezik in slovstvo* 54/6. 3–16.
- Dobrovoljc, Helena in Jakop, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Dobrovoljc, Helena, Lengar Verovnik, Tina, Vranjek Ošlak, Urška, Michelizza, Mija, Weiss, Peter in Gliha Komac, Nataša, 2020: *Kje pa vas jezik žuli? Prva pomoč iz Jezikovne svetovalnice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kocjan Barle, Marta, 2020: Predlog za reformo zapisa zemljepisnih imen. Dobrovoljc, Helena, Černivec, Manca in Geršič, Matjaž (ur.): *Živim v Bukovem Vrhu pod Bukovim vrhom: O spremembi pravopisnega pravila za pisanje zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 63–73.
- Lubaś, Władysław, 1967: Pripombe o pomenu lastnih imen. *Jezik in slovstvo* 12/5. 146–152.
- Pogorelec, Breda, 1975: Kako je z veliko in malo začetnico pri stvarnih lastnih imenih? *Jezik in slovstvo* 21/1. 30–31.
- Skaza, Jože, 2003: *Pravopis: Priročnik z vajami*. Ljubljana: Jutro.
- Skaza, Jože, 2004: *Žepni pravopis za vsakdanjo rabo*. Ljubljana: Jutro.
- Svetel, Ana, 2016: Imena med invencijo in konvencijo: Prakse poimenovanja pri mešanih družinah na Islandiji. *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* 56/3–4. 5–16.
- Šivic Dular, Alenka, 1999: Skladijska določitev lastnega imena. *Jezik in slovstvo* 44/7–8. 259–268.
- Tivadar, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4. 587–601.
- Vitez, Primož, in Zwitter Vitez, Ana, 2004: Problem prozodične analize spontanega govora. *Jezik in slovstvo* 49/6. 3–24.

